

เอกสารวิชาการส่วนบุคคล
(Individual Study)

หลักสิทธิมนุษยชนทางธุรกิจ

จัดทำโดย ดร.ผ่องพรรณ ไพบรรณรัตน์
รหัส ๕๙๐๔๑๙

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของการอบรม
หลักสูตรหลักนิติธรรมเพื่อประชาธิปไตย รุ่นที่ ๔
วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ
สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ

หลักสิทธิมนุษยชนทางธุรกิจ

ดร. ผ่องพรรณ^๑

บทคัดย่อ

นิยามของคำว่าสิทธิมนุษยชนไม่ได้กำหนดไว้เป็นการเฉพาะเจาะจง อาจจะได้ด้วยเหตุผลสามประการคือ ประการแรก เป็นการละไว้ในฐานที่เข้าใจกันได้โดยสามัญสำนึก ประการที่สอง เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในการอธิบายความ และประการที่สาม เพื่อเปิดกว้างความหมายไว้เพื่อความยืดหยุ่นหรือต่อการพัฒนาความหมายสิทธิมนุษยชนที่ไม่หยุดนิ่งตามพลวัตสังคม

สิทธิมนุษยชน คือ การรู้จักคำนึงถึงชีวิตของกันและกัน เอาใจใส่ ดูแลในความทุกข์และความสุขของกันและกันรวมทั้งช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อมีเหตุทุกข์ภัย เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ สำหรับกิจการควรปฏิบัติต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็น พนักงาน ชุมชน และสังคมรอบข้างด้วยความเคารพในคุณค่าของมนุษย์ และไม่ละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานทำให้กิจการได้รับความน่าเชื่อถือและการยกย่อง ทั้งสินค้าและบริการก็จะได้รับการสนับสนุนจากสังคม

การดำเนินธุรกิจต้องเคารพต่อชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคน ซึ่งนับเป็นพื้นฐานของหลักสิทธิมนุษยชนในการดำเนินธุรกิจ คือ (๑) การจัดทำนโยบายด้านสิทธิมนุษยชนให้เป็นที่ปฏิบัติตามข้อกำหนดของมาตรฐานสากล และมีการประเมินผลเป็นระยะ (๒) การบริหารจัดการความเสี่ยง (๓) มีกลไกการคุ้มครองและเยียวยา (๔) สร้างการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสียของกิจการ

คำสำคัญ สิทธิมนุษยชน ธุรกิจ หลักสิทธิมนุษยชนทางธุรกิจ

^๑ ข้อมูลแนะนำผู้เขียน เช่น วุฒิการศึกษา ตำแหน่ง ฯลฯ (TH SarabunPSK ๑๒ pt.)

๑. ความน่า

การดำเนินการด้านต่างๆ ในสังคมปัจจุบันได้เกี่ยวพันเชื่อมโยงกันในหลายๆ เรื่อง คงเคยได้ยินทฤษฎีผีเสื้อกระพือปีก หรือบางตำราเรียกว่าผีเสื้อขยับปีก (Butterfly Effect) เหตุที่ยกทฤษฎีนี้ขึ้นมาเพราะจะชี้ให้เห็นว่าการดำเนินธุรกิจไม่ว่าจะบริษัทขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมและสิทธิด้านต่างๆ ไม่มากก็น้อยเช่นกัน ผลในที่นี่อาจจะเกิดขึ้นโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น การตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นแห่งหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อปัจเจกและชุมชนทั้งด้านบวกและลบ ที่ต้องเข้ามาใช้น้ำ ไฟ ใช้ถนน และทรัพยากรด้านอื่นๆ ของพื้นที่ตั้ง เป็นต้น ฉะนั้นแล้ว หากการดำเนินธุรกิจที่คำนึงถึงผลประโยชน์ก็อาจส่งผลกระทบต่อสังคมและสิทธิมนุษยชน ซึ่งอาจเป็นหัวเชื้อเล็กๆ สะสมเป็นหัวเชื้อที่มีอนุภาพส่งผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างได้ ดังกรณีของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดที่ได้เกิดเรื่องราวต่างๆ ขึ้นมากมาย

องค์การสหประชาชาติได้เล็งเห็นความสำคัญถึงผลที่อาจเกิดขึ้นจากการดำเนินธุรกิจในช่วงปี ค.ศ. ๒๐๐๕-๒๐๑๑ เลขาธิการสหประชาชาติ ได้แต่งตั้ง Prof. John Ruggie จากมหาวิทยาลัย Harvard เป็นผู้แทนพิเศษของเลขาธิการ สหประชาชาติ เพื่อศึกษาเรื่องสิทธิมนุษยชนและธุรกิจ ข้ามชาติ หลังจากได้รับคำร้องเรียนเรื่องผลกระทบทางลบ ของธุรกิจข้ามชาติต่อสภาพแวดล้อม และประชากร รอบข้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การลงทุนของธุรกิจข้ามชาติ ของฝ่ายทุนจากต่างประเทศที่ได้ประโยชน์จากทรัพยากร ธรรมชาติใต้ดิน ในขณะที่ประชากรผู้อาศัยอยู่รอบสถานประกอบการ ซึ่งน่าจะมีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของ ทรัพยากรมากกว่ากลายเป็นผู้ได้รับผลกระทบ รายงาน ฉบับแรกเป็นรายงานที่เรียกกันว่า Ruggie Report เป็นผลของการทำงานใน ๓ ปีแรก (ค.ศ. ๒๐๐๕-๒๐๐๗/ ๒๐๐๘) จากนั้น เลขาธิการสหประชาชาติ Kofi Annan ได้ขยายเวลาอีก ๓ ปี (ค.ศ. ๒๐๐๘-๒๐๑๑) ให้ Prof. John Ruggie ทำงานเพิ่มเติมเพื่อจัดทำเป็นเอกสารกรอบงานสหประชาชาติ (UN Framework) เมื่อได้รับรายงานจาก Prof. John Ruggie แล้ว สหประชาชาติได้รับรองในการประชุมใหญ่สามัญของคณะมนตรี สิทธิมนุษยชน ครั้งที่ ๑๗ และเผยแพร่เป็นเอกสารเลขที่ A/HRC/17/31 เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม ค.ศ. ๒๐๑๑^๒

ดังนั้น การดำเนินธุรกิจจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ต้องนำหลักสิทธิมนุษยชนมาเป็นกรอบในการบริหารจัดการทางธุรกิจให้อยู่บนหลักการพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ที่คนทุกคนต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ทุกคนมีความเสมอภาค ไม่เลือกเชื้อชาติ ศาสนา เพศ อายุ อาชีพ สถานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม สุขภาพ ความคิดเห็นทางการเมือง มองสิทธิทุกอย่างเป็นเรื่องรวม เน้นการมีส่วนร่วมและการเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิ รวมทั้งการตรวจสอบได้และใช้หลักนิติธรรม^๓ ซึ่งเป็นการกำหนดกรอบแนวทางในการดำเนินธุรกิจให้สอดคล้องกับหลักการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนโดยภาค

^๒ พิชัยศักดิ์ ทรายากูร, เจษฎา ไชยคุปต์ และอัญชลี ศุภสกุลชัย, ๒๕๕๗, หลักการชี้แนะเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับธุรกิจ ตามกรอบงานของสหประชาชาติ ในการคุ้มครอง เคารพ และเยียวยา, ครั้งที่ ๑, สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, พิมพ์ที่บริษัท คลาสสิกสแกน จำกัด, หน้า ๕-๖.

^๓ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม, ชุดความรู้สิทธิมนุษยชน สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ สนธิสัญญาหลักระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยภาคี, [Online], Available: www.rlpd.go.th/rlpdnew/images/rlpd_1/HRC/nhr, [2016, August 13].

ธุรกิจตามแนวคิดเรื่อง “ความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ (Corporate Social Responsibility, (CSR))”^๔ เพื่อให้การดำเนินธุรกิจเคารพต่อหลักสิทธิมนุษยชนตามมาตรฐานสากล หากการดำเนินธุรกิจเคารพหลักสิทธิมนุษยชนอย่างเคร่งครัดแล้ว เชื่อได้ว่าจะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขแน่นอน

๒. ความเป็นมาเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

แนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนจะปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยกรีกโรมัน แต่ในสมัยนั้นไม่ได้เรียกว่า “สิทธิมนุษยชน (Human Rights)” แต่เรียกว่า “สิทธิธรรมชาติ (Natural Rights)” และต่อมาเรียกว่า “สิทธิของมนุษย์ (Rights of Man)” ก่อนที่จะมีการเรียกว่าสิทธิมนุษยชนดังเช่นปัจจุบัน และบุคคลแรกที่ใช้คำว่า “สิทธิมนุษยชน” แทนคำว่า “สิทธิของมนุษย์” หรือ “สิทธิธรรมชาติ” คือ Thomas Paine นักเขียนและนักต่อสู้ทางการเมืองชาวอังกฤษ ในงานแปลคำประกาศสิทธิของมนุษย์และพลเมือง ค.ศ. ๑๗๘๙ ของฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษต่อมา คำว่า “สิทธิมนุษยชน” ได้ปรากฏในกฎบัตรสหประชาชาติ ค.ศ. ๑๙๔๕ แต่คนส่วนใหญ่มักเข้าใจกันว่าการเปลี่ยนถ้อยคำจากคำว่า “สิทธิของมนุษย์” มาเป็นคำว่า “สิทธิมนุษยชน” มาจากข้อเสนอแนะของนาง Eleanor Roosevelt ในปี ค.ศ. ๑๙๔๓ ประธานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ ซึ่งรับผิดชอบในการร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและได้รับการยอมรับการใช้คำนี้อย่างจริงจังในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. ๑๙๔๘^๕

สหประชาชาติ ค.ศ. ๑๙๔๕ ในฐานะธรรมนูญขององค์การสหประชาชาติและตราสารเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศฉบับแรกที่ทำให้การยอมรับและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในระดับโลก และปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. ๑๙๔๘ ซึ่งถือเป็นเอกสารแม่บทของสิทธิมนุษยชนปัจจุบัน ไม่ได้ให้ความหมายของสิทธิมนุษยชนไว้อย่างเฉพาะเจาะจง ว่าหมายความว่าอย่างไร คงกำหนดไว้แต่เพียงองค์ประกอบหรือลักษณะของสิ่งที่จะถือว่าเป็นสิทธิมนุษยชนเท่านั้น

การที่องค์การสหประชาชาติไม่ได้กำหนดคำนิยามของคำว่า “สิทธิมนุษยชน” ไว้เป็นการเฉพาะเจาะจง อาจจะต้องด้วยเหตุผลสามประการคือ

ประการแรก เป็นการละไว้ในฐานที่เข้าใจกันได้โดยสามัญสำนึก

ประการที่สอง เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในการอธิบายความ

ประการที่สาม เพื่อเปิดกว้างความหมายไว้เพื่อความยืดหยุ่นหรือตอบรับการพัฒนาความหมายสิทธิมนุษยชนที่ไม่หยุดนิ่งตามพลวัตสังคม^๖

จากพัฒนาการในทางประวัติศาสตร์ของสิทธิมนุษยชน พบว่า แนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนมีความเป็นพลวัต (Dynamic) โดยขึ้นอยู่กับบริบทต่าง ๆ ของแต่ละสังคมที่มีการ

^๔ สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ๒๕๕๘, คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติกับการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชนในความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนด้วยกัน, พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ดอกเบญจ, หน้า ๓๙.

^๕ อ้างแล้วใน ๔ หน้า ๖.

^๖ จรัญ โฆษณานันท์, ๒๕๔๕, สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม, สำนักพิมพ์นิติธรรม, หน้า ๕๗.

เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เช่น การมีประวัติศาสตร์ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง หรือสภาพแวดล้อม ฯลฯ ที่แตกต่างกัน แต่ละสังคม จึงมีความเข้าใจสิทธิมนุษยชนในความหมายที่แตกต่างกันไป การให้นิยามคำว่าสิทธิมนุษยชนไว้เป็นการแน่นอนตายตัว จึงอาจเป็นการไปจำกัดความหมายของคำว่าสิทธิมนุษยชนไว้กับสังคมใดสังคมหนึ่ง ในช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่งมากเกินไป ดังนั้น จึงควรปล่อยให้ความหมายของคำว่าสิทธิมนุษยชนพัฒนาไปตามพลวัตของสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย

การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในระยะเริ่มต้นเป็นเรื่องภายในของประเทศนั้นๆ ที่จะให้ความคุ้มครองมากน้อยเพียงใด ประเทศอื่นๆ ไม่สามารถเข้าไปก้าวล่วงหรือแทรกแซงได้ หลังจากการจัดทำสารันรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนในประเทศอังกฤษที่เรียกว่า มหากฎบัตรแมกนาคาร์ตา (Magna Carta) ตามมาด้วยคำประกาศอิสรภาพ (The Declaration of Independence) และรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา และปฏิญญาว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและพลเมือง (Declaration des Droits de l' Homme et du Citoyen) ของฝรั่งเศส แต่เนื่องจากในช่วงระยะเวลาก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองได้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรงในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฆ่ากันเพื่อล้างเผ่าพันธุ์ที่เยอรมัน ญี่ปุ่น รัสเซีย ฯลฯ

การผลักดันให้เรื่องของสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องระหว่างประเทศหรือเป็นสิทธิระหว่างประเทศ (International Rights) ที่ทุกประเทศต้องเข้าไปดูแลช่วยเหลือ เพื่อยกระดับมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนให้ดียิ่งขึ้นและร่วมมือกันดำเนินการกับประเทศที่กระทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนของประชาชนภายในประเทศของตนหรือประชาชนประเทศอื่นๆ โดยถือว่าการเข้าแทรกแซงนั้นชอบด้วยหลักกฎหมายระหว่างประเทศ ดังนั้น ปัจจุบันรัฐใดรัฐหนึ่งจึงไม่อาจอ้างได้ว่าสิทธิมนุษยชน เป็น เรื่องที่ตกอยู่เขตอำนาจภายในของรัฐ (Domestic Jurisdiction) ของตนโดยเด็ดขาดได้อีกต่อไป แต่ได้วิวัฒนาการมาเป็น “สิทธิระหว่างประเทศ” (International Rights) ที่รัฐซึ่งเป็นภาคีแห่งข้อตกลงระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนอาจอ้างข้อตกลงนั้น ๆ เข้าตรวจสอบหรือมีมติให้ใช้มาตรการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อยุติการละเมิดสิทธิมนุษยชนหรือแก้ไขเยียวยาความเดือดร้อนอันเกิดจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนในรัฐใดรัฐหนึ่งได้^๗

สิทธิมนุษยชนที่ได้รับการคุ้มครองอย่างจริงจังในระหว่างประเทศสามารถจำแนกได้ ๕ ประเภท^๘ ได้แก่

(๑) สิทธิพลเมือง ได้แก่ สิทธิในชีวิตและร่างกาย เสรีภาพและความมั่นคงในชีวิต ไม่ถูกทรมาน ไม่ถูกทำร้ายหรือฆ่า สิทธิในกระบวนการยุติธรรม ได้แก่ สิทธิในความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย สิทธิที่จะได้รับการปกป้องจากการจับกุมหรือคุมขังโดยมิชอบ สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาคดีในศาลอย่างยุติธรรม โดยผู้พิพากษาที่มีอิสระ สิทธิในการได้รับสัญชาติ เสรีภาพของศาสนิกชนในการเชื่อถือและปฏิบัติตามความเชื่อถือ

(๒) สิทธิทางการเมือง ได้แก่ สิทธิในการเลือกวิถีชีวิตของตนเองทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและ

^๗ อ้างถึงใน ๔, หน้า ๒๓.

^๘ อ้างถึงใน ๓, หน้า ๔.

การแสดงออก สิทธิการมีส่วนร่วมกับรัฐในการดำเนินกิจการที่เป็นประโยชน์สาธารณะ เสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบ เสรีภาพในการรวมกลุ่ม สิทธิในการเลือกตั้งอย่างเสรี

(๓) สิทธิทางเศรษฐกิจ ได้แก่ สิทธิในการมีงานทำ ได้เลือกงานอย่างอิสระและได้รับค่าจ้างอย่างเป็นธรรม สิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน การได้รับมาตรฐานการครองชีพอย่างพอเพียง

(๔) สิทธิทางสังคม ได้แก่ สิทธิในการได้รับการศึกษา สิทธิในการได้รับหลักประกันด้านสุขภาพ แม่และเด็กต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษ ได้รับการพัฒนาบุคลิกภาพอย่างเต็มที่ ได้รับความมั่นคงทางสังคม มีเสรีภาพในการเลือกคู่ครองและสร้างครอบครัว

5) สิทธิทางวัฒนธรรม ได้แก่ การมีเสรีภาพในการใช้ภาษาหรือสื่อความหมายในภาษาท้องถิ่นตน มีเสรีภาพในการแต่งกายตามวัฒนธรรม การปฏิบัติตามกิจกรรม ประเพณีท้องถิ่นของตน การปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา การพักผ่อนหย่อนใจด้านการแสดงศิลปะ วัฒนธรรม บันเทิง ได้โดยไม่มีใครมาบังคับ

๓. หลักสิทธิมนุษยชนกับความรับผิดชอบต่อสังคมสำหรับธุรกิจ

สิทธิมนุษยชนสำหรับการดำเนินธุรกิจได้มีการปลูกฝัง อย่างถาวรในวาระว่าด้วยนโยบายระดับโลก สะท้อนให้เห็นถึงการขยายตัวของภาคธุรกิจไปทั่วโลกอย่างมากในเวลานั้น ควบคู่ไปกับการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ บรรดา พัฒนาการเหล่านี้ได้ทำให้สังคมเกิดความตระหนักมากขึ้นถึงผลกระทบ ของธุรกิจที่มีต่อสิทธิมนุษยชน และพัฒนาการดังกล่าวทำให้สหประชาชาติ หันมาให้ความสำคัญกับเรื่องนี้มากขึ้น การริเริ่มที่มีฐานมาจากสหประชาชาติแต่แรกเริ่มประการ หนึ่ง ก็คือ เอกสารที่ใช้ชื่อว่า บรรทัดฐานต่างๆ ของบริษัทข้ามชาติ และองค์กรธุรกิจอื่น ซึ่งร่างขึ้นโดยหน่วยงานผู้เชี่ยวชาญระดับรองของ คณะกรรมาธิการสิทธิมนุษยชนในสมัยนั้น โดยเนื้อหาของงานชิ้นนี้ มุ่งกำหนดให้องค์กรธุรกิจมีหน้าที่ในด้านสิทธิมนุษยชนในระดับเดียวกับ ที่รัฐได้ยอมรับไว้ให้เป็นหน้าที่ของรัฐภายใต้สนธิสัญญาที่รัฐได้ให้สัตยาบัน คือ “มุ่งส่งเสริมให้เกิดการเคารพ ประกันการเคารพ และคุ้มครองสิทธิ มนุษยชนอย่างมั่นคง”^๔

ในระยะเริ่มแรกข้อเสนอนี้ได้ก่อให้เกิดการถกเถียงกันอย่างมากระหว่าง ประชาคมธุรกิจ และกลุ่มผู้สนับสนุนสิทธิมนุษยชน โดยได้รับการสนับสนุน จากรัฐบาลต่างๆ เพียงเล็กน้อย คณะกรรมาธิการสิทธิมนุษยชนของ สหประชาชาติเองก็เอนเอียงไปในทางที่จะไม่ดำเนินการใดๆ กับข้อเสนอแนะ นั้น แต่ใน ปี ค.ศ. ๒๐๐๕ เลขาธิการสหประชาชาติกลับมามอบหมายให้ ผู้แทนพิเศษของเลขาธิการสหประชาชาติเริ่มกระบวนการใหม่ในประเด็นสิทธิมนุษยชนและบริษัทข้ามชาติกับองค์กรธุรกิจอื่นๆ และได้มอบหมายให้ ผู้แทนพิเศษฯ จัดทำรายงานขึ้นมา รายงานฉบับนี้เป็นรายงานฉบับสุดท้าย ของผู้แทนพิเศษของเลขาธิการสหประชาชาติ

ระยะที่สองในปี ค.ศ. ๒๐๐๗ คณะมนตรีสิทธิมนุษยชนได้ขยายระยะเวลา เวลาในการทำงานของผู้แทนพิเศษฯ จากเดิม ๒ ปี ออกไปอีกหนึ่งปี ผู้แทนพิเศษฯ ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีการริเริ่มหลายประการ ทั้งด้านมหาชนและด้านเอกชน ซึ่งได้กล่าวถึงธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน แต่ไม่มีการริเริ่มใดที่

^๔ อ้างถึงใน ๔ หน้า ๑๐.

นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ต่อกลไกธุรกิจได้อย่างแท้จริง การริเริ่มเหล่านี้ยังปรากฏเป็น เรื่องเล็กน้อยและไม่เป็นระบบเหตุผลประการหนึ่ง ก็คือ การขาดจุดศูนย์รวมที่มีอำนาจเพียงพอ ดังนั้น ในเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. ๒๐๐๘ ผู้แทนพิเศษ ได้มีข้อเสนอแนะเพียงประการ เดียว คือ ให้คณะกรรมการ สิทธิมนุษยชนสนับสนุนกรอบงานในการคุ้มครอง เคารพและเยียวยาที่ผู้แทนพิเศษได้พัฒนาขึ้นจาก การวิจัยและการปรึกษาหารือเป็นเวลา ๓ ปี ในปี ค.ศ. ๒๐๐๘ คณะมนตรีสิทธิมนุษยชนก็ได้ให้ การสนับสนุนโดยมีมติเอกฉันท์ “เห็นชอบ” กรอบงาน ตามข้อมติ ๘/๗ (มติที่ ๘ ในสมัยประชุมที่ ๗) มีผล ให้เกิดกลไกการประสานงานในเรื่องธุรกิจ และสิทธิมนุษยชนที่ไม่เคยมีมาก่อน กรอบงานดังกล่าว ตั้งอยู่บนเสาหลัก ๓ ต้น เสาหลักแรก คือ หน้าที่ของรัฐในการคุ้มครองประชาชนให้ปลอดภัยจากการถูกละเมิด สิทธิมนุษยชนที่กระทำโดยบุคคล รวมทั้งองค์กรธุรกิจ ทั้งนี้ โดยอาศัยนโยบายการควบคุม และการพิจารณาตัดสินคดีที่เหมาะสม เสาหลักที่สอง คือ ความรับผิดชอบขององค์กรธุรกิจในการเคารพ ต่อหลักสิทธิมนุษยชน ที่หมายความว่างค์กรธุรกิจควรใช้ความระมัดระวังตามควรเพื่อหลีกเลี่ยง การละเมิดสิทธิของผู้อื่นและเพื่อใส่ใจในผลทางลบที่ตามมาที่องค์กรธุรกิจ เข้าไปเกี่ยวข้อง เสาหลักที่สาม คือ การที่ผู้ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนต้องเข้าถึงการเยียวยาที่มีประสิทธิผลได้ มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเยียวยาในทางศาลหรือไม่ใช่ศาล เสาหลักแต่ละต้นเป็นส่วนประกอบอันมีสาระสำคัญในมาตรการ ต่างๆ เพื่อเยียวยาและป้องกันในระบบอันมีพลวัตและเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ในระบอบสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ รัฐมีพันธกรณีที่จะต้อง ปฏิบัติตามกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิมนุษยชน องค์กรธุรกิจมี ความรับผิดชอบในการเคารพหลักสิทธิมนุษยชน เพราะสังคมคาดหวังว่า ภาครัฐกิจต้องมีความตระหนักในเรื่องนี้ รวมทั้งการเข้าถึงการเยียวยาด้วย เพราะแม้จะได้ใช้ความพยายามร่วมมือกันอย่างที่สุด ก็ยังไม่สามารถป้องกัน การปฏิบัติไม่ชอบต่างๆ ได้

นอกเหนือจากคณะมนตรีสิทธิมนุษยชนแล้ว กรอบงานยัง ได้รับความเห็นชอบหรือใช้โดย รัฐบาล องค์กรธุรกิจ สมาคม องค์กร ภาคประชาสังคม องค์กรของกลุ่มแรงงาน สถาบันสิทธิมนุษยชน แห่งชาติ และผู้ลงทุน กรอบงานนี้ได้สร้างขึ้นโดยสถาบันพหุภาคีต่างๆ เป็นต้นว่า องค์กรระหว่าง ประเทศที่ทำงานอย่างมีมาตรฐาน และองค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organization for Economic Co-operation and Development : OECD) การริเริ่มขององค์การ เหล่านี้ได้เริ่มออกแนวปฏิบัติสำหรับบริษัทข้ามชาติ^{๑๐} ในขอบข่ายงานด้านธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน กระบวนวิธีพิเศษอื่นๆ ขององค์การสหประชาชาติก็ได้กล่าวถึงกรอบงานนี้อย่างกว้างขวาง^{๑๑} ซึ่งได้ เสนอแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมไปปฏิบัติและให้ติดต่อคู่ค้าขายเฉพาะกับคู่ค้าที่มีความ รับผิดชอบต่อสังคมเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป การป้องกันและการเยียวยาในเรื่องที่อาจมีผลกระทบต่อสิทธิมนุษยชน ที่ เกี่ยวข้องกับการดำเนินธุรกิจ หลักการนี้ใช้ได้กับรัฐทุกรัฐและองค์กรธุรกิจทุกแห่ง ทั้งในระดับข้าม ประเทศ และระดับอื่น โดยไม่ต้องคำนึงถึง ขนาด ภาคส่วน ที่ตั้ง กรรมสิทธิ์ และ โครงสร้างของบรรดา

^{๑๐} คณะกรรมการกลุ่มความร่วมมือทางวิชาการเพื่อพัฒนามาตรฐานการเรียนการสอนและการวิจัยด้านบริหารธุรกิจแห่งประเทศไทย คณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ (กลต.), 2555, แนวทางความรับผิดชอบต่อสังคมของกิจการ, พิมพ์ครั้งที่ ๑ , พิมพ์ที่บริษัท เมจิกเพรส จำกัด หน้า หน้า ๑๓.

^{๑๑} อ้างถึงใน ๔ หน้า ๑๑-๑๖.

องค์กรธุรกิจเหล่านั้น ควรทำความเข้าใจหลักการนี้ ในฐานะที่เป็นองค์รวมที่สอดคล้องกัน โดยพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ของหลักการเหล่านี้ในการทำให้มาตรฐานและ วิธีปฏิบัติในเรื่องธุรกิจกับสิทธิมนุษยชนดีขึ้น เพื่อที่จะได้บรรลุผลที่เป็นรูปธรรม สำหรับปัจเจกชนและชุมชนที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งจะก่อให้เกิดโลกาภิวัตน์ที่มั่นคง ยั่งยืนในสังคม ไม่มีข้อใดในหลักการนี้ ควรจะได้รับการพิจารณาว่าจะก่อให้เกิดหน้าที่ใหม่ ตามกฎหมายระหว่างประเทศ หรือพิจารณาว่าจะจำกัดหรือบ่อนทำลายหน้าที่ ตามกฎหมายในเรื่องสิทธิมนุษยชนอย่างไร ที่รัฐได้ปฏิบัติหรือต้องปฏิบัติตามกฎหมายระหว่างประเทศในเรื่องสิทธิมนุษยชน หลักการชี้แนะเหล่านี้ควรจะได้รับการนำไปใช้ให้เกิดผลอย่างเต็มที่ในลักษณะที่ไม่เลือกปฏิบัติ โดยต้องใส่ใจเป็นพิเศษในเรื่องสิทธิและความต้องการ ตลอดจนสิ่งที่ท้าทายที่เผชิญโดยปัจเจกชน รวมทั้งกลุ่ม หรือประชาชนที่อาจ เสี่ยงต่อการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ในฐานะที่กำลังจะตกอยู่ในอันตรายหรือถูกกันไปสู่อายวามขบ ทั้งนี้ ควรคำนึงถึงอันตรายที่หญิงและชายต้องเผชิญ ใน ลักษณะที่แตกต่างกัน^{๑๒}

ปัจจุบันการดำเนินธุรกิจมีการกำหนดหลักเกณฑ์การคุ้มครองสิทธิมนุษยชน โดยมีการดำเนินการภายใต้หลักเกณฑ์ “ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ” (Corporate Social Responsibility : CSR) หมายถึง ความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้เสีย สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมขององค์กร ได้แก่ การดำเนินธุรกิจภายใต้หลักคุณธรรม จริยธรรม จรรยาบรรณ ตลอดจนมีธรรมาภิบาลเป็นเครื่องกำกับในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต โปร่งใสและยุติธรรม รวมถึงมีหลักการบริการจัดการที่ดี โดยรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับไกลและใกล้ อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในองค์กรหรือภายนอกองค์กร ในอันที่จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างเป็นปกติสุข โดยหากพิจารณาแยกเป็นรายคำศัพท์ คำว่า Corporate มุ่งหมายถึง กิจกรรมที่ดำเนินไปเพื่อแสวงหาผลกำไร (หมายรวมถึงองค์กรประเภทอื่นได้ด้วย) ส่วนคำว่า Social ในที่นี้ มุ่งหมายถึงกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กัน หรือมีวิถีร่วมกันทั้งโดยธรรมชาติหรือโดยเจตนา รวมถึงสิ่งมีชีวิตอื่นและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รายรอบประกอบ และคำว่า Responsibility มุ่งหมายถึง การยอมรับทั้งผลที่ไม่ดีและผลที่ดีในกิจการที่ได้ทำลงไปหรือที่อยู่ในความดูแลของกิจการนั้น ๆ ตลอดจนการรับภาระหรือเป็นธุระดำเนินการป้องกันและปรับปรุงแก้ไขผลที่ไม่ดีรวมถึงการสร้างสรรค์และบำรุงรักษาผลที่ดี ซึ่งส่งกระทบไปยังผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มต่าง ๆ ^{๑๓}

ธุรกิจ ครอบคลุมถึงการประกอบการทุกประเภททั้งที่มุ่งแสวงหาผลกำไรและมีได้มุ่งหวังผลกำไร ซึ่งไม่จำกัดเฉพาะกิจการขนาดใหญ่ แต่ยังรวมถึงกิจการขนาดกลางและขนาดเล็ก รวมถึงองค์กรที่จัดตั้งในลักษณะอื่น ๆ

สังคม แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มหลัก ๆ ได้แก่^{๑๔}

กลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับธุรกิจโดยตรง เช่น ลูกค้า คู่ค้า ผู้ส่งมอบ พนักงานและครอบครัวของพนักงาน ผู้ถือหุ้น ผู้ลงทุน ชุมชนรอบถิ่นที่ตั้งของธุรกิจ เป็นต้น

^{๑๒} อ้างถึงใน ๔ หน้า ๒๒.

^{๑๓} อ้างถึงใน ๖ หน้า ๓๙-๔๐.

^{๑๔} คณะทำงานส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมของบริษัทจดทะเบียน คณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ (กตล.) , เข้มทิศธุรกิจเพื่อสังคม, ๒๕๕๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไอคอนพรินติ้ง. หน้า ๖-๗.

กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจโดยอ้อม เช่น รัฐบาลและหน่วยงานกำกับดูแลของรัฐ สมาคมการค้า กลุ่มวิชาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชน ผู้ที่จะมาเป็นลูกค้าหรือพนักงานของธุรกิจในอนาคต ประชาชนทั่วไป ชุมชนนอกถิ่นที่ตั้งของธุรกิจ เป็นต้น

สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งมีทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ อากาศ ระบบนิเวศน์ เป็นต้น และสิ่งแวดล้อมที่มวลมนุษยสร้างขึ้น เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น

ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (Corporate Social Responsibility หรือ CSR) และการปฏิบัติตามแนวทางความรับผิดชอบต่อสังคมของกิจการฉบับนี้ มีการนำ หลักการ (Principles) นโยบาย (Policies) แนวปฏิบัติ (Practices) แนวทาง (Guidelines) ของกิจการต่าง ๆ ที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล รวมถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมทั้งหลักธรรมของศาสนา มาแสดงให้เห็นความสำคัญและวิธีการ ประยุกต์ใช้เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการกำหนดกลยุทธ์ที่จำเป็นในทุกกระบวนการของการประกอบกิจการ ทั้งภาคธุรกิจหรือกิจการที่มีใช้ ภาคธุรกิจ ให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมได้ชัดเจนและละเอียดมากขึ้น ทำให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อกิจการโดยตรงและต่อสังคม ผ่านกิจกรรมที่จัดทำขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด และนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ควบคู่กับการสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value Creation) ให้แก่กิจการไปพร้อมกับผู้ที่มีส่วนได้เสียทุกภาคส่วน สังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งในที่สุดย่อมเป็นผลดีต่อความเจริญเติบโตของกิจการและประเทศชาติที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจหรือกิจการที่มีใช้ภาคธุรกิจเป็น แนวคิดที่กำลังกลายเป็นกระแสไปทั่วโลก จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่เราต้องทำความเข้าใจรูปแบบประโยชน์และขั้นตอนการประยุกต์ใช้อย่างแท้จริง เพื่อไม่ให้เป็นเพียงกระแสยอดฮิตทางธุรกิจที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว หรือที่ทั่วไปอาจเข้าใจว่าเป็นเพียงการสร้างภาพชนิดหนึ่งหรือมาตรฐานอุตสาหกรรมอีกอย่างหนึ่งเท่านั้น

ในการปฏิบัติตามหลัก CSR ที่จะนำมาประยุกต์ใช้ควบคู่กับธุรกิจ สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ชั้น ดังนี้^{๑๔}

ชั้นที่ ๑ ข้อกำหนดตามกฎหมาย (legislation) หมายถึง การที่ธุรกิจมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามให้เป็นไปตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น กฎหมายคุ้มครองผู้บริโภค กฎหมายแรงงาน กฎหมายการจ่ายภาษี เป็นต้น

ชั้นที่ ๒ ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (economic profit) หมายถึง การที่ธุรกิจคำนึงถึงความสามารถในการอยู่รอดและให้ผลตอบแทนแก่ผู้ถือหุ้น ซึ่งในขั้นนี้ธุรกิจควรหมั่นตรวจตราว่า กำไรที่ได้นั้นต้องมีกำไรซึ่งเกิดจากการเบียดเบียนสังคม

ชั้นที่ ๓ จรรยาบรรณทางธุรกิจ (business code of conduct) หมายถึง การที่ธุรกิจสามารถสร้างกำไรแก่ผู้ถือหุ้นได้ในอัตราที่เหมาะสม และผู้ประกอบการธุรกิจได้ใส่ใจเพื่อให้ประโยชน์ตอบแทนแก่สังคมมากขึ้น โดยเฉพาะสังคมใกล้ที่อยู่รอบข้างที่มีความคาดหวังว่าจะได้รับการดูแลหรือเอาใจใส่จากผู้ประกอบธุรกิจ

^{๑๔} อ้างถึงใน ๑๔ หน้า ๗.

ขั้นที่ ๔ ความสมัครใจ (voluntary action) หมายถึง การดำเนินธุรกิจควบคู่กับการปฏิบัติตามแนวทาง CSR ด้วยความสมัครใจ โดยไม่ได้ถูกเรียกร้องจากสังคมแต่อย่างใด ซึ่งในขั้นนี้ การประกอบธุรกิจจะอยู่บนพื้นฐานของการมุ่งประโยชน์ของสังคมเป็นสำคัญ และการดำเนินการ CSR ในส่วนนี้สมควรได้รับความยกย่องชื่นชมจากสังคมอย่างแท้จริง

สำหรับแนวปฏิบัติในเรื่อง ความรับผิดชอบต่อสังคมของธุรกิจ (Corporate Social Responsibility : CSR) แบ่งได้เป็น ๘ หัวข้อ ดังนี้

๑. การกำกับดูแลกิจการที่ดี
๒. การประกอบธุรกิจด้วยความเป็นธรรม
๓. การเคารพสิทธิมนุษยชนและการปฏิบัติต่อแรงงานอย่างเป็นธรรม
๔. ความรับผิดชอบต่อผู้บริโภค
๕. การร่วมพัฒนาชุมชนและสังคม
๖. การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม
๗. นวัตกรรมและการเผยแพร่นวัตกรรมจากการดำเนินความรับผิดชอบต่อสังคม
๘. การจัดทำรายงานด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

หลักสิทธิมนุษยชนกับการดำเนินธุรกิจไทย

ประเทศไทยมีการรณรงค์ส่งเสริมให้กิจการทั้งภาคธุรกิจ โดยเฉพาะบริษัทมหาชนที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย และกิจการที่มีใช้ภาคธุรกิจให้ประกอบกิจการด้วยความรับผิดชอบต่อสังคมตามทิศทางสากลอย่างมีคุณธรรม เพื่อสร้างคุณค่าและประโยชน์สุขแก่กิจการ ผู้มีส่วนได้เสีย สังคม สิ่งแวดล้อมและประเทศชาติอย่างแท้จริง นอกจากการประยุกต์ใช้แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมตามแนวสากลที่มีแล้ว ผู้ประกอบการควรบูรณาการองค์ความรู้และภูมิปัญญาไทย อาทิ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักธรรมของศาสนาตามความเชื่อถือ คุณลักษณะของคนไทย ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น ๆ ประกอบด้วย เพื่อให้การดำเนินกิจการมีความเป็นอัตลักษณ์พิเศษเฉพาะของคนไทย คือ การปลูกฝังพนักงานให้มีสำนึกของจิตอาสาและจิตสาธารณะผ่านทางปรัชญา ค่านิยม และวัฒนธรรมของกิจการ^{๑๖}

สิ่งเหล่านี้จะทำให้การดำเนินกิจการอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมกลายเป็นส่วนหนึ่งของการทำ งานและชีวิตประจำวันที่ปฏิบัติจนเป็นนิสัยที่ต้งามเปรียบเสมือนเป็นดีเอ็นเอของพนักงาน และกิจการ ที่ส่งผลให้ความรับผิดชอบต่อสังคมย้อนกลับมาเป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้มีส่วนได้เสีย สังคมและสิ่งแวดล้อมสูงสุด การดำเนินกิจการอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมตามวิถีไทย นอกจากจะสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพของสังคมไทยแล้วยังจะช่วยปลูกจิตสำนึกของมนุษย์ตั้งแต่ฐานราก อันจะเป็นผลดีต่อความยั่งยืนของประชาชน กิจการ สังคม สิ่งแวดล้อมและประเทศชาติโดยรวม

^{๑๖} อ้างถึงใน ๑๐ หน้า ๑๔

แนวทางปฏิบัติการจัดทำนโยบายด้านสิทธิมนุษยชน

๑. ส่งเสริมให้มีการเฝ้าระวังการปฏิบัติตามข้อกำหนดด้านสิทธิมนุษยชนภายในกิจการของตน และกระตุ้นให้มีการปฏิบัติตามหลักการสิทธิมนุษยชนอันเป็นมาตรฐานสากล ซึ่งครอบคลุมไปถึงกิจการในเครือผู้ร่วมทุนและคู่ค้า

๒. จัดทำนโยบายด้านสิทธิมนุษยชน สำหรับกิจการครอบคลุมตั้งแต่ระดับคณะกรรมการและผู้บริหารลงไปถึงระดับพนักงานผู้ปฏิบัติงานตลอดจนบูรณาการนโยบายสิทธิมนุษยชนให้ใช้ได้ทุกแผนกทั่วทั้ง กิจการ

๓. สร้างองค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนในกิจการพร้อมทั้งปลูกจิตสำนึกให้บุคลากรในกิจการยึดถือและปฏิบัติตามหลักสิทธิมนุษยชน

๔. หาวิธีประเมินการปฏิบัติตามนโยบายด้านสิทธิมนุษยชน เป็นระยะเพื่อใช้ในการปรับปรุงจัดลำดับความสำคัญและหาวิธีแก้ไข^{๑๗}

ประโยชน์ต่อกิจการ

๑. เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันและการสร้างผลกำไรที่ดีที่สุด

๒. ปรับปรุงความสัมพันธ์และสร้างมุมมองใหม่ ๆ กับผู้มีส่วนได้เสีย รวมถึงติดต่อสื่อสารกับผู้มีส่วนได้เสียที่แตกต่างกันได้ดีขึ้น

๓. สร้างภาพลักษณ์และชื่อเสียงที่ดีรวมทั้งส่งเสริมให้ได้รับความไว้วางใจจากสาธารณชนเพิ่มขึ้น

๔. ปรับปรุงการบริหารความเสี่ยงเพื่อสร้างความน่าสนใจในการลงทุนมากขึ้น

๕. ปรับปรุงความน่าเชื่อถือและความเป็นธรรมของธุรกรรมต่าง ๆ ผ่านการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างรับผิดชอบมีการแข่งขันอย่างเป็นธรรมและปฏิเสธการคอร์รัปชัน

๖. ส่งเสริมให้เกิดการตัดสินใจเกี่ยวกับความคาดหวังของสังคมบนพื้นฐานของความเข้าใจที่ดีขึ้น

๗. เพิ่มโอกาสแก้ไขและลดความเสี่ยงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบต่อสังคมและความเสี่ยงอื่นๆ

๘. สร้างสรรค์ให้เกิดนวัตกรรมทั้งภายในและนอกกิจการ ก่อให้เกิดความเจริญเติบโตควบคู่กับผลกำไรสูงขึ้น

๙. ช่วยสร้างความประหยัดแก่ระบบการผลิต เนื่องจากการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผลและปริมาณของเสียที่ลดลง

๑๐. ใช้เป็นแนวทางป้องกันหรือลดความขัดแย้งเกี่ยวกับสินค้าหรือบริการที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้บริโภค

๑๑. สร้างความภักดีการมีส่วนร่วมและขวัญกำลังใจ รวมถึงความปลอดภัยและสุขอนามัยที่ดีให้กับพนักงานและผู้มีส่วนได้เสีย

๑๒. ส่งผลในทางบวกต่อการสรรหาจ้างและรักษาพนักงาน เป็นการเพิ่มขีดความสามารถด้านทรัพยากรบุคคล

^{๑๗} อ้างถึงใน ๑๐ หน้า ๙๗-๙๘

ในส่วนนี้ขอยกตัวอย่างธุรกิจไทยกับการดำเนินตามหลักสิทธิมนุษยชนพอสังเขป
รายงานความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทโฮม โปรดักส์ เซ็นเตอร์ จำกัด (มหาชน) พอสรุปได้ดังนี้^{๑๘}

- สังคมและสิ่งแวดล้อม มีการจัดกิจกรรม Fun walk ให้พนักงานใช้บันไดแทนการใช้ลิฟท์จัดโครงการ หอมน้ำของหน

- สิ่งแวดล้อม จำหน่ายสินค้าที่มีมาตรฐานการผลิต มีการจัดการกับวัสดุสิ้นเปลือง และของเสีย ร่วมประหยัดพลังงาน ออกแบบอาคารกลมกลืนกับ สถาปัตยกรรมท้องถิ่น และคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม

- สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ ให้เช่าพื้นที่ติดตั้งอุปกรณ์โซลาร์รูฟ จำหน่ายสินค้า Green Product

- สังคม ประกอบธุรกิจด้วยความเป็นธรรม ต่อต้านการทุจริต คอร์รัปชัน เคารพสิทธิมนุษยชน จัดกิจกรรมบริจาคโลหิต

- เศรษฐกิจ ขยายธุรกิจเดิม มองหาโอกาสทางธุรกิจใหม่ พัฒนามาตรฐานคุณภาพสินค้าและบริการ ลดค่าใช้จ่าย

- สังคมและเศรษฐกิจ ความรับผิดชอบต่อผู้มีส่วนได้เสีย ได้แก่ ลูกค้า คู่ค้า คู่แข่ง ผู้ถือหุ้น เป็นต้น จัดโครงการทุนการศึกษา ปวส. จัดการแข่งขันสุดยอดช่างมืออาชีพ

บริษัท สหวิริยาสตีลอินดัสตรี จำกัด (มหาชน)^{๑๙} เน้นในเรื่องของการพัฒนาแบบยั่งยืนเพื่อความซื่อสัตย์ โปร่งใสและเป็นธรรม ภายใต้หลักการบริษัทธรรมาภิบาล ที่เอสเอสไอ เราทุกคนตระหนักถึงบทบาทหน้าที่สำคัญของการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่จะต้องช่วยเหลือเกื้อกูล และร่วมพัฒนาสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรือง ให้เคียงคู่ไปกับการเติบโตของบริษัท การเติบโตและความสำเร็จของบริษัทตลอดทศวรรษที่ผ่านมา แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงความมุ่งมั่นที่จะตอบสนองความต้องการของลูกค้าด้วย การพัฒนาผลิตภัณฑ์ พร้อมกับการพัฒนาระบบการบริหารจัดการให้เป็นมาตรฐานสากล

- การเอาใจใส่ในคุณภาพชีวิตที่ดีของพนักงานทุกคน ชุมชน และสังคมโดยรอบ รวมทั้งการดูแลใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งต้องอยู่ภายใต้หลักการของการกำกับดูแลกิจการที่ดีแบบยั่งยืน ทั้งนี้เพื่อรักษาความสมดุลระหว่างการดำเนินธุรกิจ พร้อมกับการทำหน้าที่เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ

SSI กับสังคมและชุมชน ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพลังสร้างสรรค์สังคมให้พัฒนา เคียงคู่ไปกับธุรกิจ โดยดำเนินโครงการเพื่อส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ทั้งในด้านการศึกษา การกีฬา ประเพณีวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคม

^{๑๘} บริษัทโฮม โปรดักส์ จำกัด (มหาชน), รายงานความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทโฮม โปรดักส์ จำกัด (มหาชน) ต่อสำนักงานคณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย, ๒๕๕๖, [Online], Available: <http://hmpro-th.listedcompany.com/misc/csr/20140702-hmpro-csr-report-2013-th.pdf>, [๒๐๑๖, August ๑๓].

^{๑๙} บริษัท สหวิริยาสตีลอินดัสตรี จำกัด (มหาชน), รายงานความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท สหวิริยาสตีลอินดัสตรี จำกัด (มหาชน) ต่อสำนักงานคณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย, ๒๕๕๖, [Online], Available: <http://www.ssi-steel.com/index.php/sustainability/stb-csr-policy>, [๒๐๑๖, August ๑๓].

SSI กับ สิ่งแวดล้อมได้ปรับปรุงและพัฒนาโครงการสิ่งแวดล้อมในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องจริงจัง ทั้งการลงทุน การบริหารจัดการ และการสร้างจิตสำนึกให้กับพนักงาน เพื่อประหยัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ประหยัดพลังงาน และควบคุมป้องกันมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม

SSI กับ อาชีวอนามัยและความปลอดภัย จากปรัชญาและจริยธรรมในการดำเนินธุรกิจที่เชื่อมั่นในคุณค่าของบุคลากร จึงใส่ใจต่อคุณภาพความเป็นอยู่ และคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้เกี่ยวข้องทุกคน ไม่ว่าจะเป็นพนักงาน ครอบครัวของพนักงาน รวมทั้งชุมชนโดยรอบ

บริษัท เจริญโภคภัณฑ์อาหาร จำกัด (มหาชน) หรือซีพีเอฟ^{๒๐} ตระหนักดีว่าบุคคลทุกคนต่างมีคุณค่าและ ศักดิ์ศรีในตนเองอย่างเท่าเทียมกัน จึงให้ความสำคัญต่อการเคารพสิทธิมนุษยชน อันเป็นคุณธรรม พื้นฐานของการทำงานและการอยู่ร่วมกัน โดยค่านิยมองค์กร หรือ CPF Way ได้กำหนดให้ การมีคุณธรรมเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมอันพึงประสงค์ในองค์กร ทำให้มั่นใจได้ว่าวิธีการดำเนินธุรกิจ ของบริษัท และวิถีการปฏิบัติงานของพนักงานอยู่บนหลักการเคารพในเกียรติและศักดิ์ศรีซึ่งกันและกัน บริษัทสนับสนุนและเคารพสิทธิมนุษยชนตามที่ระบุไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (United Nations Universal Declaration of Human Rights: UNDHR) และปฏิญญาว่าด้วยหลักการ และสิทธิขั้นพื้นฐานในการทำงานขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (The International Labor Organization (ILO) Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work) อันเป็นส่วนหนึ่ง ของความทุ่มเท และความพยายามในการดำเนินธุรกิจอย่างมีจริยธรรม และด้วยความรับผิดชอบ มาอย่างต่อเนื่องโดยมีการกำหนดไว้ดังนี้

- เคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบและข้อบังคับของบริษัท ตลอดจนกฎหมายทั้งในประเทศและระหว่าง ประเทศที่เกี่ยวข้องโดยเคร่งครัด

- ติดตาม ตรวจสอบ และประเมินความเสี่ยงและผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชนอย่างสม่ำเสมอ พร้อม กำหนดแนวทางหรือมาตรการในการบริหารจัดการความเสี่ยงอย่างเหมาะสม โดยให้ทุกหน่วยงาน มีหน้าที่กำกับดูแลและบริหารความเสี่ยงที่อยู่ในความรับผิดชอบของตน

- พัฒนาช่องทางการสื่อสารแบบสองทาง เพื่อส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และการปฏิบัติตนต่อ การเคารพสิทธิมนุษยชน รวมถึงเพื่อเปิดโอกาสให้พนักงานและผู้มีส่วนได้เสียสามารถแสดงความคิดเห็น สะท้อนปัญหา และแจ้งเบาะแสหรือข้อร้องเรียน หากมีเหตุการณ์หรือการกระทำที่เกี่ยวข้องต่อการละเมิด สิทธิมนุษยชน

- จัดให้มีกระบวนการตรวจสอบข้อมูลหรือข้อร้องเรียนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน หลังจากที่ได้รับแจ้ง จากพนักงาน และ/หรือผู้มีส่วนได้เสีย พร้อมรายงานต่อคณะผู้บริหารระดับสูง เพื่อดำเนินการพัฒนา บรรเทา หรือแก้ไขผลกระทบด้านสิทธิมนุษยชนอย่างเหมาะสม

ส่งต่อนโยบายนี้ให้คู่ค้าธุรกิจ มีแนวทางการบริหารและการจัดการต่างๆ เพื่อป้องกันการเป็นส่วนหนึ่ง ในกระบวนการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชน

ส่งเสริมและสนับสนุนให้คู่ค้าธุรกิจมีส่วนร่วมในการดำเนินธุรกิจอย่างมีจริยธรรมและด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อเสริมสร้างวัฒนธรรมแห่งการเคารพซึ่งกันและกัน และพัฒนาขีด

^{๒๐} บริษัท เจริญโภคภัณฑ์อาหาร จำกัด (มหาชน) หรือซีพีเอฟ, รายงานความรับผิดชอบต่อสังคม, [Online], Available: http://www.cpfworldwide.com/download/th/sustainability/commitment/02_CPF_HUMAN-RIGHT_POLICY_V07-FN.pdf, [๒๐๑๖, August ๑๓].

ความสามารถทางการ แข่งขันอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ความมุ่งมั่นต่อการเคารพสิทธิมนุษยชนของบริษัทได้สะท้อนให้เห็นอย่าง ชัดเจน ผ่านนโยบายการบริหารจัดการด้านต่างๆ ที่สำคัญของบริษัท อาทิ นโยบายกำกับดูแลกิจการ (Corporate Governance Policy) จริยธรรมสำหรับพนักงาน (Code of Conduct) นโยบายความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility Policy) นโยบายด้านการจ้างงานและการบริหารแรงงาน (Employment and Labor Management Policy) นโยบายการบริหารความหลากหลายและยอมรับในความแตกต่าง (Diversity and Inclusion Policy) นโยบายด้านความปลอดภัย อาชีวอนามัย และสิ่งแวดล้อม (Safety, Health and Environment Policy) นโยบายด้านการจัดหาอย่างยั่งยืนและแนวปฏิบัติสำหรับคู่ค้าธุรกิจ (Sustainable Sourcing Policy and Supplier Guiding Principle) การบริหารจัดการข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของเจตนารมณ์ของบริษัทตามหลักปรัชญา ๓ ประโยชน์สู่ ความยั่งยืน (ต่อประเทศ ประชาชน และบริษัท) ในการปฏิบัติต่อพนักงานอย่างเป็นธรรม เสมอภาค ให้เกียรติ และให้โอกาส ควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญในการดูแลชุมชนและสังคมบนพื้นฐานของ ความปลอดภัยและคุณภาพชีวิตที่ดี ตลอดจนการส่งเสริมคู่ค้าธุรกิจให้เติบโตไปด้วยกันอย่างรับผิดชอบต่อสังคม และการเคารพสิทธิพื้นฐานของผู้มีส่วนได้เสียอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางสากลด้าน ความรับผิดชอบต่อสังคมสู่ความยั่งยืน

การดำเนินธุรกิจของบริษัท LG Electronics ซึ่งบริษัท LG ดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับการผลิตสินค้าหลากหลายประเภท ได้แก่ เครื่องใช้ไฟฟ้า ผลิตภัณฑ์เคมีและโทรคมนาคม ซึ่งตั้งอยู่ในหลายประเทศทั่วโลก บริษัทได้มีการกำหนด Code of Conduct อันหมายรวมถึงการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยการไม่เลือกปฏิบัติและเปิดโอกาสให้พนักงานสามารถแสดงศักยภาพของตนได้อย่างเต็มที่ โดยมีระบบการบริหารจัดการแบ่งเป็น ๔ มิติ ได้แก่ (๑) มิติด้านแรงงาน เช่นการไม่ใช้แรงงานเด็ก ชั่วโมงการทำงานที่เป็นธรรม ค่าจ้างและสิทธิประโยชน์ การปฏิบัติอย่างเป็นธรรม การไม่เลือกปฏิบัติ และเสรีภาพในการรวมตัว (๒) มิติด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การป้องกันและจัดการมลพิษ (๓) มิติสุขภาพและความปลอดภัย เช่น ความปลอดภัยในการปฏิบัติงาน การเตรียมการในภาวะฉุกเฉิน การบาดเจ็บและเจ็บป่วยในการทำงาน และอนามัยทางอุตสาหกรรม และ (๔) มิติด้านจริยธรรม เช่น จริยธรรมทางธุรกิจ (business integrity) การไม่เอาเปรียบ การเปิดเผยข้อมูลข่าวสาร ทรัพย์สินทางปัญญา การแข่งขันอย่างเป็นธรรม การคุ้มครองอัตลักษณ์ และการมีส่วนร่วมของชุมชน นอกจากนี้เมื่อปี ๒๕๕๓ บริษัทได้กำหนดนโยบายระดับโลกด้านแรงงาน (global labour policy) ซึ่งประกอบด้วย ๘ ประเด็น คือ การเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หลีกเลี่ยงการใช้แรงงานโดยการบังคับ การห้ามใช้แรงงานเด็ก การปฏิบัติอย่างเป็นธรรม ชั่วโมงการทำงาน ค่าจ้างและสิทธิประโยชน์ การรวมตัวอย่างสมัครใจ และ การดำเนินการให้สอดคล้องกับระเบียบต่าง ๆ ^{๒๑}

^{๒๑} การประชุม Regional Workshop ว่าด้วยธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน ระหว่างวันที่ ๑๑-๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๔ ณ กรุงโซล สาธารณรัฐเกาหลี <http://www.nhrc.or.th/getattachment/.aspx>, [๒๐๑๖, August ๑๓].

๔. สรุป

สิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่ติดอยู่กับบุคคลทุกคนตั้งแต่เกิด คือ สิทธิธรรมชาติ มนุษย์ทุกคนจึงมีความเท่าเทียมกัน มีเหตุผลทำให้มนุษย์รู้จักเคารพความเสมอภาคและเสรีภาพซึ่งกันและกัน คือ รู้ว่าไม่ควรล่วงละเมิดชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ และทรัพย์สินของกันและกัน ซึ่งมนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่าง หลากหลายในเชื้อชาติ ศาสนา สีผิว ฐานะทางสังคม ความรู้ ความสามารถ ฯลฯ ดังนั้นจึงต้องมีการกำหนดมาตรการการอยู่ร่วมกันออกมาจากรัฐหรือส่วนที่รับผิดชอบ ซึ่งทุกฝ่ายต้องให้ความร่วมมือในการใช้มาตรการต่าง ๆ เพื่อมิให้เกิดปัญหาการละเมิดสิทธิของผู้อื่น

การแสวงหากำไรให้ได้มากที่สุดคือเป้าหมายหลักของการทำธุรกิจ เมื่อต้องการกำไรมากก็ต้องใช้ทรัพยากรในสังคมนั้น ๆ มากเช่นกัน ซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะส่งผลในด้านต่าง ๆ ไปยังชุมชน สังคมไม่มากนักน้อย ดังนั้นหากบริษัทไม่คำนึงถึงชุมชน สังคม ที่เข้าไปเกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ก็อาจส่งผลย้อนกลับมายังธุรกิจของตนเองก็เป็นได้ หลักการสิทธิมนุษยชนเป็นหลักการหนึ่งที่มีความสำคัญในการนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินธุรกิจ เพราะรากฐานของสิทธิมนุษยชนเป็นพื้นฐานของมนุษย์ ถ้าคำนึงถึงสิทธิของมนุษย์ก็จะเป็นการเพิ่มคุณค่าธุรกิจ

ทรัพยากรมนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญของธุรกิจในการสร้างมูลค่าเพิ่มและเพิ่มผลผลิต ดังนั้นการดำเนินธุรกิจต้องดำเนินภายใต้แนวทางการปฏิบัติ ดังนี้ (๑) การจัดทำนโยบายด้านสิทธิมนุษยชนให้เป็นไปตามข้อกำหนดของมาตรฐานสากล ครอบคลุมทั้งกิจการ สร้างองค์ความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนในกิจการ และมีการประเมินผลเป็นระยะ (๒) การบริหารจัดการความเสี่ยง โดยประเมิน ความเสี่ยงที่อาจเกิดจากการละเมิดสิทธิมนุษยชน ทั้งในกิจการ ชุมชน และสังคม รวมถึงละเว้นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการร่วมกระทำผิด ทั้งทางตรงและทางอ้อม และ (๓) มีกลไกการคุ้มครองและเยียวยา โดยเปิดโอกาสให้พนักงาน ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม, **ชุดความรู้สิทธิมนุษยชน สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ สนธิสัญญาหลักระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยภาคี**, [Online], Available: www.rlpd.go.th/rlpdnew/images/rlpd_1/HRC/nhr, [2016, August 13].

การประชุม Regional Workshop ว่าด้วยธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน ระหว่างวันที่ 11-13 ตุลาคม 2554 ณ กรุงโซล สาธารณรัฐเกาหลี <http://www.nhrc.or.th/getattachment/.aspx>, [๒๐๑๖, August ๑๓].

คณะกรรมการกลุ่มความร่วมมือทางวิชาการเพื่อพัฒนามาตรฐานการเรียนการสอนและการวิจัยด้านบริหารธุรกิจแห่งประเทศไทย คณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ (กลต.), 2555, **แนวทางการรับผิดชอบต่อสังคมของกิจการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ , พิมพ์ที่บริษัท เมจิกเพรส จำกัด.

คณะทำงานส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมของบริษัทจดทะเบียน คณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์ (กลต.), **เข้มทิศธุรกิจเพื่อสังคม**, ๒๕๕๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑, พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ไอคอนพริ้นติ้ง.

จรัญ โฆษณานันท์, ๒๕๔๕, **สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม**, สำนักพิมพ์นิติธรรม.

บริษัทโฮม โปรดัคส์ จำกัด (มหาชน), **รายงานความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทโฮม โปรดัคส์ จำกัด (มหาชน) ต่อสำนักงานคณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย**, ๒๕๕๖, [Online], Available: <http://hmpro-th.listedcompany.com/misc/csr/20140702-hmpro-csr-report-2013-th.pdf> , [๒๐๑๖, August ๑๓].

บริษัท เจริญโภคภัณฑ์อาหาร จำกัด (มหาชน) หรือซีพีเอฟ, **รายงานความรับผิดชอบต่อสังคม**, [Online], Available: http://www.cpfworldwide.com/download/th/sustainability/commitment/_CPF_HUMAN-RIGHT_POLICY_V07-FN.pdf, [๒๐๑๖, August ๑๓].

บริษัท สหวิริยาสตีลอินดัสตรี จำกัด (มหาชน), **รายงานความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท สหวิริยาสตีลอินดัสตรี จำกัด (มหาชน) ต่อสำนักงานคณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์และตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย**, ๒๕๕๖, [Online], Available: <http://www.ssi-steel.com/index.php/sustainability/stb-csr-policy>, [๒๐๑๖, August ๑๓].

พิชัยศักดิ์ ทรายางกูร, เจษฎา ไชยคุปต์ และอัญชลี ศุภสกุลชัย, ๒๕๕๗, **หลักการชี้แนะเรื่องสิทธิมนุษยชนสำหรับธุรกิจ ตามกรอบงานของสหประชาชาติ ในการคุ้มครอง เคารพ และเยียวยา**, ครั้งที่ ๑, สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, พิมพ์ที่บริษัท คลาสสิกสแกน จำกัด.

สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ๒๕๕๘, **คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติกับการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชนในความสัมพันธ์ระหว่างเอกชนด้วยกัน**, พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ดอกเบี๋ย.